

MODERN MISIR TİYATROSU (I)

Yrd. Doç.. Dr. Rahmi ER

Arap edebiyatı tarihçileri, Napolyon Bonapart'ın Mısır'ı istila ettiği 1798 yılını modern Arap edebiyatının başlangıcı olarak kabul ederler. Aslında Arap edebiyatındaki yenilikler, Napolyon'dan yaklaşık otuz-kırk yıl sonra görülmeye başlasa da, aralarında ilim ve sanat adamlarının da yer aldığı Napolyon kafilesinin Mısır'da geçirdiği birkaç yıl, ülkede daha sonra görülecek olan yeniliklerin bir habercisi niteliğindedir. Mısırlıların Avrupa edebiyatlarıyla tanışması, Mehmet Ali Paşa döneminde (1805—1848) gerçekleşmekle birlikte, Avrupalılara özgü bir takım kültürel etkinliklerle yüz yüze gelmeleri Napolyon zamanında mümkün olmuştur.

Karagöz, gölge oyunu, halk ozanlarının ve taklitçilerin yaptıkları gösteriler bir tarafa bırakılırsa, Mısır'ın modern anlamda tiyatroyla tanışması da Napolyon'un istilasıyla gerçekleşmiştir. Napolyon kafilesinde bulunan sanatçılar, Fransız subaylarını eğlendirmek amacıyla bazı Fransız romanlarını sahnelemişler, özellikle general Moneux'nün çalışmaları sonucu kurulan tiyatro ve kulüplerde çeşitli gösterimlerde bulunmuşlardır¹. Modern Mısır'ın ünlü tarihçisi el-Cebertî (1754-1822) bu tür tiyatrolardan biri hakkında söz ederken şunları söyler:.

"11 Şaban 1215 (29 Aralık 1800) günü Özbekiyye'de, Bâbu'l-Hevâ' diye bilinen yerin yanında Fransızların inşa ettikleri yer tamamlandı. Burası, onların dilinde "komedi" diye adlandırılan bir yerdi ve her on gecede bir defa toplandıkları bir salondan ibaretti. Burada eğlendirmek ve hoş vakit geçirtmek amacıyla aralarından bir grubun oynadığı dört saat süren oyunları seyrediyorlardı. Bu oyunlar, kendi dilleriyle sergileniyor ve buraya ancak belli bir kağıtla özel bir grup giriyordu..."²

1 Ahmed Heykel, *TatavvuruH-Edeb el-Hadîs fî Mısır*, Kahire 1983, S. 82; Curci Zeydân, *Târih Adâb el-Luga el-'Arabiyye*, Beyrut 1967, C. I I , S. 503; Hännâ el-Fâhurî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, Beyrut ts, S. 918.

2 Abdurrahmân el-Cebertî, *Târih 'Acâ'ibi'l-Âsârff'i'-Terâcim ve'l-Ahbâr*, Beyrut ts, C. I I , S. 404.

Fransızların tiyatro alanındaki faaliyetleri tamamen kendilerine yönelikti. el-Cebertî'nin "Buraya ancak belli bir kağıtla özel bir grup giriyordu" derken kastetmiş olduğu kimseler, tamamiyle Fransızlar olsa gerek. Kaynakların, ülkenin Fransızlardan arındırılmasından uzun bir süre sonraya kadar (en azından 1829'a kadar) Mısır'da herhangi bir tiyatro etkinliğinden söz etmeyişleri³, Fransızların tiyatro faaliyetlerinin sadece kendilerine yönelik olduğunu doğrular niteliktedir. Mehmet Ali Paşa'nın güçlü bir orduya sahip olabilmek ve ilim alanında ıslâhat yapmak amacıyla yabancı, özellikle Fransız bilim adamlarını ve aydınlarını ülkeye davet etmesi ve onlara çeşitli kademelerde görevler vermesiyle ülkede sayıları aştan yabancıların, Mısır'da tiyatro faaliyetlerini amatörce yeniden, başlattıkları görülür. 3 Kasım 1829'da Fransız genç kız ve erkeklerden oluşan amatör bir grup, aralarından birinin yazdığı *UAvocat Pathelin* ve *Le Gastronom* şansı *Argent* adlı temsilleri sahnelemiştir⁴.

Seyyah Gerard de Nerval, birkaç yıl sonrası için, Kahire Tiyatrosu (Teatre del Cairo) adında bir tiyatronun varlığından söz eder. Bir gece bu amatör tiyatronun temsilini seyreden Nerval, izlenimlerini şöyle anlatır (özetle):

"Türk Caddesinde yürürken, bir de baktım duvarda, Kahire Tiyatrosunda bu gece oynanacak bir temsili bildiren matbu bir ilan vardı. Hiç öfkelenmedim. Çünkü uygarlık belirtilerinden birini görüyordum. Hemen 'Abdullah'tan (?) ayrılarak Domergue'in (?) yanına akşam yemeğine gittim. Orada, şehirde bulunan amatör tiyatro oyuncularından bazılarının bir oyunu sahneye koyacaklarını öğrendim. Oyunun gelirini körler ve fakirler yararına kullanacaklardı. Bunlar, malesef, sayıca Kahire'de oldukça fazla...

Saat yedi sularında insanlar Waghorn sokağının başladığı dar caddede kalabalıklaşıyordu. Araplar bütün bu kalabalığın tek bir eve girdiğini görünce şaşkına dönmüşlerdi. Ancak bu durum, her tarafta "bahşiş" diye bağrıışan dilenciler ve kiralık hayvan sahipleri için büyük bir bayramdı adetâ.

Giriş oldukça karanlıktı, Rosetti bahçesinde son bulan bir koridora açılıyordu, içeride küçük halk salonları karşımıza çıktı. Salon, italyan ve Yunanlılarla doluydu. Kırmızı fes giymişlerdi ve hayli yüksek sesle konuşuyorlardı. Paşa'nın bazı subayları tiyatronun ön sıra-

3 Muhammed Yûsuf Necm, *el-Mesrahiyye fi'l-Edebi'l-'Arabi el-Hadîs*, Beyrut 1967, S. 1-g

sında oturuyorlardı. Localar ise kadınlarla doluydu. Çoğu şark giysileri giymişti. Aralarında yüzü açık hiç bir kadın yoktu ve Müslüman kadınların hepsi de temsili izlemeye önem veriyordu.

Perde açıldı ve ilk bakışta *Mansarde des Artistes* oyununun sahnelerini izlediğimi anladım... Marsilyalı bazı gençler baş rolleri oynuyorlardı. Fransız öğretmen Madam Bonhomme baş roldeki kadın rolünü canlandırıyordu.

Tiyatrodan çıkarken yüzlerinde memnuniyet ifadesi belirmiş olan kadınların tümü siyah taftadan yapılmış tek tip elbise giymişlerdi. Yüzlerinde de beyaz bir peçe vardı. Yüksek tabakaya mensup Müslüman kadınlar olduklarından, seyislerin taşıdıkları meşalelerin hafif ışığı altında katırların sırtına çıkıyorlardı."⁵

Napolyon'un Mısır seferinden önce Mısır'da modern anlamda bir tiyatro olmasa da en azından şekil bakımından bugünkü tiyatroya benzeyen bir takım etkinlikler vardı. Böylesi etkinliklerin varlığını, 1770'li yılların sonlarında Kahire'yi ziyaret eden Danimarkalı Carsten Niebuhr'un verdiği bilgilerden anlıyoruz. Arapça diyaloglu bu temsillerde kadın rollerini erkekler oynamaktaydı. Gösterimler açık havada ve bir evin avlusunda veriliyordu. Carsten Niebuhr, izlediği bu tür gösterimlerden birinde, temsilde aynı şeylerin sürekli tekrarlanmasından sıkılan seyircilerin, temsilin hemen hemen yarısında oyuncularını yüksek sesle protesto edip alanı terkettiklerini ve gösterimin yarıda kaldığını bize anlatmaktadır⁶.

Diğer yandan oryantalist Edward .William Lane de ondokuzuncu yüzyılın başlarında Mısır'da fars gösterimlerinde bulunan "el-Muhab-bizûn" gruplarından söz eder. Bu gruplar düğün, sünnet düğünü vb. münasebetlerle daha çok eğlendirmeyi ve güldürmeyi amaçlayan temsiller veriyordu. Lane'in örnek olarak verdiği bu tür gösterimlerden biri, Mehmet Ali Paşa'nın bir oğlunun sünnet düğünü münasebetiyle verilmiştir⁷. Her ne kadar ünlü tiyatro eleştirmeni Necm, bu tür oyunların daha sonra Ya'kûb Şannûc tarafından kurulacak olan modern

4 Necm, *a.g.e.*, s. 20.

5 Gerard de Nerval, *hes Femmus du Caire*, edit. de 1887, S. 126'dan naklen Necm, *a.g.e.*, S. 20—21.

6 Carsten Niebuhr, *Voyage en Arabie*, Amsterdam 1780, Bölüm X, S. 148'den naklen Necm, *a.g.e.*, S. 73—74.

7 E.W. Lane, *el-Mısriyyûn el-Muhdesûn Şemffiluhum ve 'Adâtuhum f'l-Karnit-Tasi'* 'Aşar, Arapça'ya çeviren: 'Adli Tâbir Nûr, Kahire 1950, S. 290—291.

Mısır tiyatrosunun ilk tohumları olarak bile değerlendirilemeyeceğini belirtmekle birlikte⁸, Lane'in anlattıklarına bakılırsa, bu tür gösterimler en azından içerik bakımından üzerinde durulabilecek değere sahiptir. Mehmet Ali Paşa'nın huzurunda oynanan bu temsilde, toplumun çarpık bir yönü sergilenmekte, adetâ Paşa'ya devlet dairelerindeki âmir ve memurların bulaştıkları yolsuzluklara karşı bir önlem alması için komedi havasında bir mesaj sunulmaktadır. Temsilin özeti şöyledir: Bir çiftçinin bin kuruş vergi borcu vardır. Bu borcuna rağmen ancak beş kuruş ödemiştir. Bunun üzerine belediye başkanının emriyle kırbaçlanarak hapse atılır. Daha sonra çiftçinin karısı devreye girer. Kadın, kocasının yönlendirmesiyle bir miktar bulgur, arpa ve yumurta alarak zabıt kâtibinin evine gider ve ondan, getirdiği hediyeleri kabul edip kocasını kurtarmasını ister. Kâtip kadından hediyeleri alır ve ayrıca belediye başkanı için rüşvet olarak yirmi-otuz kuruş getirmesini İS'ter. Kadın istenen parayı derhal getirip belediye başkanına takdim eder. Belediye başkanı da parayı alır ve kadını valiye gönderir. Kadın valiye gider, kocasını kurtardığı takdirde kendisini ödüllendireceğini söyler. Vali bunu kabul eder ve çiftçiyi serbest bırakır.

Ancak gerek el-Muhabbizûn grupları, gerekse 1829'dan sonra faaliyet göstermeye başlayan yabancı gönüllülerden oluşan tiyatro grupları, çeşitli münasebetler vesilesiyle gösterimlerde bulunan gruplardı. Bu yüzden tiyatroyla ilgili herhangi bir yasal düzenlemeye de ihtiyaç duyulmamıştı. Fakat daha sonraları, özellikle yabancı tiyatroların Mısır'da çoğalmasıyla, hükümet tiyatro konusunda bir düzenleme getiren bir genelge yayınlamak zorunda kalır. İlk olarak iskenderiye'de Konsoloslar Meydanında kurulan italyan tiyatrosuyla ilgili olarak bir düzenleme getirilir. Düzenleme altı maddeden oluşup şöyledir:

1. MADDE: Tiyatro, sahibi kim olursa olsun, mahallî idarelerin gözetiminde gösterimlerde bulunacaktır.. Temsilinde veya konuşmasında halka gösterilmesi gereken saygıyı çiğneyen unsurlar bulunan kişiler hakkında soruşturma açılacak ve bu kişiler temsil biter bitmez hapsedilecektir.

2. MADDE: Herhangi bir sebeple kargaşa çıkartan ve genel sükûneti bozan bir davranışta bulunan kişi dışarıya çıkartılacaktır. Bu ilk kez için. Eğer aynı davranışı tekrarlırsa, ebediyyen tiyatroya girmekten menedilecektir. Bu kural, kışkırtıcı faaliyette bulunanlar için de geçerlidir.

8 Necm, *a.g.e.*, S. 76.

3. MADDE: Sigara içmek kesinlikle yasaktır. Bu kuralı çiğneyen herkes dışarıya atılacaktır.

4. MADDE: Isık çalmak, baston veya ayakla ses çıkartmak, zihni dağıtmak kesinlikle yasaktır. Aksine davrananlar dışarıya atılacaktır.

5. MADDE: Yukarıda belirtilmeyen durumlarda, muhalefetin türüne göre gerekli işlemler yapılacaktır.

6. MADDE: Polis müdürünün vereceği emirleri yerine getirmek için tiyatro binası içinde sekiz asker ve bir çavuş bulundurulması zorunludur⁹.

1868'e gelinceye değin, Mısır'da doğru dürüst bir tiyatro binasının olmayışından dolayı, Avrupalı sanatçılar gösterimlerini kahvelerde veya gelişigüzel yapılmış kulübelerde vermekteydiler. Sa'îd Paşa zamanında, Ozbekiyye sokaklarından birinde Avrupa tiyatrosu için yapılan ahşap kulübe, kesinlikle herhangi bir temsil için uygun değildi. Bu yüzden burayı çalıştıranlar iflas ediyordu¹⁰. 1868'de Hidiv ismail tarafından bu kulübenin yerine "Komedi Tiyatrosu (Theatre de la Comedie) adı verilen güzel bir salonun yaptırılmasıyla ve 1869'da da yine ismail tarafından Hidiv Opera Tiyatrosu (Theatre Khedivial l'Opera) binasının hizmete açılmasıyla Mısır'daki tiyatro hayatında yeni bir dönem başlar. Özellikle Opera binasının Verdi'nin *Rigoletto*'suyla Kasım 1869'da açılmasından¹¹ itibaren Avrupalı sanatçılar, burada dünya çapında tiyatro eserlerini ve operalarını sahneye koyma olanağı bulmuşlardır. Bu binada ünlü italyan operası *Aida* da dahil olmak üzere pek çok ciddi tiyatrolar sahneleyen Avrupalılar, Mısır'da yetişen veya kısa bir süre sonra Lübnan ve Suriye'den Mısır'a gelen tiyatro gruplarına ünlü sanatçıların gösterimlerini izleme, Mısır tiyatro seyircisine de gerçek tiyatro sanatının örneklerini görme imkanı vermişlerdir.

Tiyatro binası konusunda iskenderiye'deki durum, Kahire'deldnden daha iyi olmayıp, tersine daha da kötüydü, iskenderiye'de sadece küçük bir tiyatro vardı. Zîziniyâ adı verilen bu küçük tiyatro, çeşitli Avrupalı grupların yanı sıra Mısır'a sonradan gelen Lübnanlı ve Suriyeli grupların başarılı gösterimlerine sahne olmuştur.

9 Necm, *a.g.e.*, S. 21—22.

10 Necm, *a.g.e.*, S. 25.

11 *Aynı eser*, S. 28, Dipnot: 13.

1870 yılına kadar Mısır'da, oyuncularıyla, eserleriyle Araplara ait ciddi bir tiyatronun varlığından söz etmek mümkün değildir. Böyle bir tiyatroyu kurmak ise Ya'kûb Şannû'a nasip olmuştur.

Ya'kûb Şannû, 9 Kasım 1829'da, Kahire'de Yahudi bir annesinin oğlu olarak dünyaya geldi. Tevrat, İncil ve Kur'ân-ı okuyarak dini bilimlere vâkîf oldu. Babası, Mehmet Ali Paşa'nın torunu Ahmet Yeğen'in müsteşarıydı. Ahmet Yeğen, Ya'kûb'da bulunan üstün zeka ve yeteneği farkedince, kendi hesabına onu İtalya'ya gönderdi. Üç yıl İtalya'da kalan Ya'kûb Şannû, orada Avrupa kültürünü ve bu alanda kaydedilen gelişmeleri yakından izleme fırsatı buldu. Mısır'a döndükten sonra, saray çevresinin erkek çocuklarına Avrupa ilimlerini ve dillerini, kız çocuklarına da nakış, süsleme sanatları ve mûsiki öğretmeye başladı. 1868 yılında Sanat ve Zanaat Medresesi'ne hoca olarak atandı. 1870'te de tiyatro alanına atıldı. 1912 yılında Fransa'da ölen Şannû, Arapça, Türkçe, İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Almanca, Portekizce, İspanyolca, Macarca, Rusça, Polonyaca, ve İbranice olmak üzere oniki dil biliyordu¹².

Ya'kûb Şannû, tiyatro gösterimlerine Ozbekiye bahçesindeki büyük bir kahvede başlamıştı. Kendisinden önce burada Fransız ve İtalyan toplulukları, Avrupalıları eğlendirmek amacıyla kendi dillerinde temsiller vermekteydi. Şannû, her iki dili de iyi derecede bildiğinden bu grupların bu kahvede verdikleri büyük gösterimleri izliyor ve her iki dilde yazan büyük tiyatro yazarlarının eserlerini, özellikle Goldoni, Sheridan ve Moliere'inkileri orjinallerinden inceliyordu¹³.

Bu kahvede izlediği çeşitli farmlar, komediler, operetler ve dramlar, kendisini bir Arap tiyatrosu kurmaya sevk etmiştir. İlk önce kendi tiyatrosu için bir perdelik bir operet yazmış, operetine meşhur halk türkülerinden bazılarını da serpiştirmiştir. Daha sonra erkek öğrencileri arasından becerikli on kişiyi seçerek rolleri paylaşmış, bu öğrencilerden birini de aşık kadın rolüne hazırlamıştır. Bu arada Hidiv İsmail'in mabeyncisi Hayri Paşa aracılığıyla bu tek perdelik operetini Ozbekiye bahçesinde yeni kurulan Konser Tiyatrosunda (Theatre-Concert) sahnelemesi için İsmail'den onay çıkartabilmiştir. Sonra da operetini, aralarında saray çevresinin, bakanların da bulunduğu çeşitli ülkelere mensup kadınlı erkekli yaklaşık üç bin kişilik bir seyirci topluluğu önünde başarıyla sahnelemiştir¹⁴.

12 *Aynı eser*, S. 77—78; Yûsuf Es'ad Dâğır, *Maşâdiru'd-Dirâsâti'l-Edebiyye*, Beyrut 1956, C. I I, S. 549—551.

14 Alî er-Râî, *el-Mesrah fVI-VataniH-'Arabi*, Kuveyt 1980, S. 56.

Ya'kûb Şannû'ın o gece elde ettiği büyük başarı, kendisini kamçılayarak, gerçek bir grup oluşturmaya yöneltmiştir. Bu amaçla fakir ancak yetenekli iki güzel kız bulmuş, bir ay zarfında onlara okumayı öğretmiş ve onları özellikle kendileri için yazdığı küçük rolleri başarıyla oynayabilecek duruma getirmiştir. Gerçek kadın oyuncuların rolleri paylaştığı tiyatro halk tarafından büyük bir kabul görmüş ve Şannû, iki yıl zarfında, bazı arkadaşlarının özellikle Fransızca'dan tercüme ettiği klasikler yanı sıra, kendi yazdığı otuziki oyunun gösterimini gerçekleştirmiştir¹⁵.

Şannû'un "Müh Tiyatro" adını verdiği bu grupla elde ettiği başarıları yakından izleyen Hıdiv İsmail, bu tiyatronun üzerinden henüz dört ay geçmişken, Şannû'u Nil sarayındaki özel tiyatro salonunda gösterimler vermekle görevlendirmiş, iki temsil oynadıktan sonra, bakanların ve saray erkanının huzurunda burada ona "Mısır'ın Moliere'i" sanını vermiştir¹⁶.

Şannû', yazıp sahnelediği oyunlarda, toplumun çarpık yönlerini işlemiş, toplumsal ve siyasal konuları ele almıştır¹⁷. Bu oyunlar, bugün metin olarak elimizde olmamakla birlikte^{18, 19} bunların özetlerine bazı kaynaklarda rastlamak mümkündür²⁰. Daha çok Mısır ve Avrupa unsurlarının birbirlerine karıştırıldığı komedilerden oluşan bu oyunlardan bazıları şunlardır: *Gandûr Mısr* (Mısır'ın Hanımevladı), *Gazvet Re's Tûr* (Re's Tûr Seferi), *Zevcetü'l-Eb* (Babanın Karisi), *Zubeyde, el-Berberi, es-Şadâka* (Sadâkat), *el-Haşşâşın* (Uyuşturucu Kullananlar), *el-Vatan ve'l-Hurriyye* (Vatan ve Hürriyet), *ed-Durretân* (İki Kuma).

Şannû', tiyatrolarında daha çok kız çocukların kendilerinin görüşleri alınmaksızın ilk talipleriyle evlendirilmesi (*ŞeyhuH-Beled*), çok kadınla evlilik (*ed-Durretân*), yaşlı erkeklerin genç kızlarla evlenmesi (*Zevcetü'l-Eb*), doğulu kadınların her konuda Avrupalı kadınlara öykünmesi, onları ayıplarında bile taklide çalışmaları (*Zubeyde*), sarayın içine düştüğü ahlak çöküntüsü (*el-Vatan ve'l-Hurriyye, Gazvet Re's Tûr*)

15 Metin And, "İslam Ülkelerinde Geleneksel Tiyatrodan Batı Tiyatrosuna Geçiş", *Ulusal Kültür*, Ankara Kültür Bakanlığı (Ekim 1976/6), S. 96; Necm, *a.g.e.*, S. 80—81.

16 Ahmed Heykel, *a.g.e.*, S. 83; Necm, *a.g.e.*, S. 82.

17 Metin And, *a.g.e.*, S. 96; Necm, *a.g.e.*, S. 82—83.

18 es-Seyyid Hasan *Id, *Tatavvuru'n-Nakdi'l-Mesrahî fî Mısr*, Kahire ts, S. 13.

19 Necm, *a.g.e.*, S. 85.

20 Örneğin İbrahim 'Abdım, *Ebû Nazzâra emâme's-Şihâfeti'l-Fukâhiyye el-Muşavvara ve ve Za'ımu'l-MesTahfî Mısr*, Kahire 1953; Jeannette Tagher, *Les Deputs du Theatre Moderne en Egypte*, Kahire 1949; Paul de Baignieres, *l'Egypte Satirique*, Imprimerie Le Fabvre, Paris 1886.

gibi konuları ele almıştır. *el-Vatan ve'l-Hurriyye* adlı eseri sahneledikten sonra, siyasi alanda İsmail'e çattığı ve sarayı eleştirdiği gerekçesiyle tiyatrosu 1872'de kapatılmış, ayrıca Sanat ve Zanaat Okulu'ndaki hocalık görevine de son verilmiştir. Bu durum tabiatıyla Ya'kûb Şannû' un tiyatro hayatının sonu olmuştur²¹.

ŞannûS bu kısa tiyatro hayatında, bazı Avrupa tiyatro eserlerini iktibas etmiş, Molière'in Cimri'sini ve *Tartuf* unu da sahneleme fırsatı bulmuştur.

Ya'kûb Şannû', tiyatrosunun kapatılmasından ve ayrıca hocalık görevine de son verilmesinden sonra başka alanlarda faaliyet göstermeye başlamıştır. Milli cemiyetler kurmuş, birkaç gazete çıkartmıştır. Yergici karikatür basınına da ilk kez Mısır'a getiren Şannû'*, özellikle *Ebu'n-Nazzâra ez-Zerkî* adb gazetesinde İsmail'i sert bir dille eleştirmiştir. Bu arada Cemaleddin el-Afğânî ve Muhammed'Abduh'la yakın temasa geçmiş, sonunda İsmail tarafından Mısır'dan sürülmüştür²². Fransa'ya giden Şannû% 1912 de ölünceye değin bu ülkede gazetecilikle meşgul olmuştur²³.

Tiyatro sanatının Mısır'daki bu başlangıcı basit ve bayağı idi. Ya'kûb Şannû', komedi türünden oyunları arasına şarkılar yerleştirmekle halkın zevkini okşayan şarkıdardan yararlanmasını bilmiş ve zaten komediye de ilgi duyan halkın tiyatroya yönelimini kamçdayabilmiştir²⁴. İlk önceleri Hidiv'den büyük bir destek, teşvik ve taltif görmesine rağmen Şannû', kendisini isyankar Mısır kitleleriyle bir tutarak, Hidiv'in ülkeyi iflasa sürükleyen aşırı, lüzumsuz harcamalarını, gereksiz gösteriş düşkünlüğünü hiveden skeçler yazmaktan geri kalmamıştır. Mesajını direkt veren ve tümü halk diliyle kaleme alınmış olan bu skeçler, sıradan bir kimsenin anlayışına yönelikti ve biçim yönünden hemen hemen tümüyle sanattan yoksundu. 'Awad'ın tabiriyle, "tatlı saflığına" rağmen onun ürünleri, sosyal realizm alanındaki ilk denemeler ve yaratıcı bağımlı edebiyatın ilk ürünleri olarak kabul edilebilir²⁵. Onun tiyatrodaki tuttuğu yol, *commedia deZ/'arte'nin*, müzikal tiyatronun

21 Necm, *a.g.e.*, S. 85—89; Ahmed Heykel, *a.g.e.*, S. 83.

22 Dagir, *a.g.e.*, C. II, S. 549.

23 Ya'kûb Şannû"un hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. İbrahim 'Abduh, *a.g.e.*

24 Ahmed Şemseddin el-Hacâcî, *el-Ustura fi'l-Mesrahi'l-Mısri el-Mi'aşır*, Kahire 1984, S. 20.

25 Louis Awad, "Problems of the Egyptian Theatre", *Studes in Moden Arabic Literature* (ed. by R.C. Ostle), Wilts 1974, S. 180.

yoluydu. Temsillerinde halkın zevkini esas alışı, halka yine onun diliyle, onun konuştuğu dille seslenmesi (ki hu amaçlıdır ve bilinçli bir şekilde yapılmıştır), Mısır'ın ve Mısır halkının meselelerine ilgi duyması, ona sadece Mısır tiyatrosunun gerçek kurucusu payesini kazandırmakla kalmıyor, aynı zamanda onu, daha sonra 1882'de patlak verecek olan °Urâbî Paşa isyanının bir habercisi niteliğindeki "Mısır Mısırlılarıdır" hareketinin merkezine yerleştiriyordu.

Bu sırada şu nokta dikkat çekicidir ki, tiyatronun başlangıcı eski Yunan'da trajediyle olmasına rağmen, Mısır tiyatrosu komediyle başlamıştır. Bunun nedenlerini, , tiyatronun doğuşu sırasındaki Mısır'ın siyasal ve toplumsal durumunda aramak belki daha doğrudur.

Mısır tiyatro hayatı, Şannû'dan sonra, Lübnanlı Selim Halil en-Nakkâş'ın grubuyla birlikte 1876'da Mısır'a gelinceye kadar dört yd-hk bir duraklama dönemi geçirmiştir.

Lübnan, Arapça konuşan ülkeler arasında Arap tiyatrosuna sahne olan ilk ülkedir. Mehmet Ali Paşa'nın şonyıllarında, 1846'da Mısır'a giden Lübnanlı Mârûn en-Nakkaş (1817—1855) oradan İtalya'ya geçmiş, bu ülkede kaldığı bir yıl zarfında, tiyatro faaliyetlerini gözlemleme fırsatı bulmuştur. Aslında bir muhasebeci ve ticaret erbabı olan en-Nakkâş, aynı zamanda iyi bir şarkıcıydı da. İtalya'ya yaptığı bu gezisi sırasında bir süre İtalyan operasında da çalışmıştır²⁶. 1847'de Lübnan'a dönerek, Molière'in *Cimrisinden* esinlenen *el-Bahil* (Cimri) adlı eserini kaleme almıştır. Bu eser, tiyatro için Arapça olarak yazılmış ilk eserdir. en-Nakkâş, bu eseri, oluşturduğu grubuyla ilk kez 1848'de çeşitli ülkelerin konsoloslarının ve Beyrut'un ileri gelenlerinin de yer aldığı bir seyirci "topluluğu önünde kendi evinde sahnelemiştir"²⁷. Daha sonra Binbir Gece Masallarından esinlenen *EbuH-Hasen el-Muğaffel ev Hârûn er-Reşid* adlı oyununu da 1850 yılında, bu sefer Suriye vilâyeti valisinin de aralarında bulunduğu yüksek tabakadan seyirci önünde yine kendi evinde sahneye koymuştur. Bu ikine i oyundan sonra Sultan'ın emriyle, Beyrut'ta kendi evinin yanında bir tiyatro binası kurmuştur. Bu bina Mârûn'un ölümünden sonra vasiyeti üzerine kilise haline getirilmiştir. Mârûn en-Nakkaş, bu yeni binasında ilk kez 1853'te, yine kendisinin kaleme aldığı *es-Salât el-Hasûd'u* sahnele-

26 Ahmet Savran, 19. *Yüzyıl Osmanlılar Döneminde Yeni Arap Edebiyatı*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1987, S. 101.

27 Hannâ el-Fâhûrî, *a.e.g.*, S. 918.

miştir²⁸. Aslında son iki oyunu da Moliere'den esinlenmiş olmakla birlikte, Mârûn'un eserleri, makâme tarzı, yer yer manzum, yer yer uyaklı düzyazıyla yazılan müzikli ve Karagözden esinlenen sahneleriyle özgün bir tür niteliği taşımaktadır²⁹.

Selim en-Nakkâş, amcaları Mârûn ve Nikûlâ en-Nakkâş'm Beyrut'ta temelini attıkları Arap tiyatrosunu, onikisi erkek dördü kadın olmak üzere onaltı kişiden oluşan grubuyla birlikte 1876'da Mısır'a taşımıştır. Selim en-Nakkâş grubu, gösterimlerine İskenderiye'de Ziziniyâ tiyatrosunda başlamış ve ilk olarak 23 Aralık 1876'da *Ebu'l-Hasen el-Muğaffel ev Hârûn er-Reşid'i*, 28 Aralık'ta da *es-Salîf el-Hasûd'u* sahnelemiştir. Ocak 1877'de, kendisinin Corneüle'den *Mey ev Hûrâs* adıyla çevirdiği *Horaceh*, kendi telifi *el-Kezûb'u* yine kendisinin çevirdiği veya iktibas ettiği Racine'in *Mithridate'im* ve *Xida* operasını da oynamıştır³⁰.

Selim en-Nakkâş, İskenderiye'ye tamamen yerleşince Beyrut'ta bulunan samimi arkadaşı Edib İshak'ı (1856—1885) İskenderiye'ye davet eder. Tiyatro sanatını onun yardımıyla daha ileri bir düzeye çıkarabileceğini düşünür. Çünkü genç Edib İshak, Selim daha Mısır'a geçmemişken Fransa konsolosunun isteği üzerine Racine'in *Andromaehe*'ni Arapça'ya çevirmişti. Edib İshak, arkadaşının daveti üzerine İskenderiye'ye gittikten sonra daha önce çevirdiği *Andromache*'i tekrar gözden geçirir ve ona kendisinden yeni şiirler ekler. Bu arada ikinci bir tiyatro eserini, *Şarلمان'ı* da Arapça'ya çevirir. Fakat Edib İshak, tiyatrodan çok siyasete ilgi duymaktadır. Diğer yandan tiyatroları da halktan beklenen ilgiyi görmeyince Selim en-Nakkâş'la Edib İshak birlikte 1877 Temmuz'unda gruptan ayrılarak, o zamanlar Mısır'daki basının gerçek hakimi durumunda olan diğer hemşerileriyle birlikte gazetecilik alanına yönelirler³¹. Grup ise, arkadaşları Yûsuf el-Hayyât'a kalır ve onun önderliğinde gösterimlerine devam eder³².

Hidiv İsmail, her ne kadar daha önce Ya'kûb Şannû'c'un tiyatrosunu kapatmışsa da, aslında edebiyata, sanata karşı ilgi duyan bir kişiydi. Yönetimi süresince Mısır toplumunun eğitim ve kültür düzeyini

28 Muhammed el-Mendûr, *el-Mesrah*, Kahire 1963, S. 28—27; Curci Zeydân, *Terâcim Mesâhîri's-Şark fi'l-Karnih-Tâsi* "Aşar", Beyrut ts, C. II, S. 274—275.

29 Metin And, *a.g.e.*, S. 93—94.

30 Muhammed el-Mendûr, *a.g.e.*, S. 30; Necm, *a.g.e.*, S. 95, v.J.; Yûsuf Es'ad Dâğır, *a.g.e.*, C. III (Beyrut 1972), S. 1342—1343.

31 Zeydân, *Târih Adâb ...*, C. II, S. 503—504.

32 el-Mendûr, *a.g.e.*, S. 30; Necm, *a.g.e.*, S. 100.

artırabilmek için çaba sarfetmiştir. Kendisi Avrupa'da tahsil görmüş³³, Avrupa'daki kültürel ve sanatsal faaliyetleri takip etmiş bir kişi olarak, Mısır'ın Avrupa'nın bir parçası olduğunu iddia ediyordu³⁴ ve bu iddiasına uygun bir Mısır toplumu meydana getirmeye çalışıyordu. Onun zamanında Mısır, çeşitli Arap ülkelerinden aydınların serbestçe faaliyet gösterebildikleri bir ülke olması yanı sıra, Avrupalı aydınların da serbestçe at oynattıkları bir yeydi. 1868'de Komedi Tiyatrosu binasını kurması, 1869'da da Süveyş kanalının açılış kutlamaları münasebetiyle Opera binasını hizmete açması, Mısır'da ilk Arap tiyatrosunu kurmasının bir karşılığı olarak Şannû'cu taltif etmesi, onun sanat ve kültür faaliyetlerine karşı duyarlı olduğunu göstermektedir. Ne var ki İsmail, aslında ülkenin ekonomik yönden uçuruma gittiğinin farkındaydı ve bu yüzden kendisinin ve sarayın eleştirilmesine karşı da aynı duyarlılığı gösteriyor, bunlara tahammül edemiyordu. Bir müddet önce kendisinden övgüyle söz ettiği Şannû'cu, bir süre sonra Fransa'ya sürüyordu. Bu durum, tiyatronun Mısır'daki faaliyetlerine İsmail'in karşı olduğu anlamına gelmez tabii. Onun istediği sadece bu tür faaliyetlerde kendisine ve saray çevresine olumsuz bakılmamasıydı. Nitekim Kahire'deki Opera evinde uzun bir aradan sonra tekrar tömsiller verilmesi için İskenderiye'de faaliyet gösteren el-Hayyât'ı, grubuyla birlikte 1878'de Kahire'ye davet etmiş, grubun tiyatro faaliyetlerini teşvik amacıyla Opera evindeki ilk gösterimlerinde hazır bulunmuştur. Yûsuf el-Hayyât, bu gösteriminde Seliû Halil en-Nakkâş'm telifi olan *ez-Zalûm* (Despot) oyununu sahnelemiştir. Biraz önce de belirttiğimiz gibi İsmail, siyasi eleştirilere karşı çok duyarlıydı ve alıngandı. Oyunda geçen zulüm, zâlimler vb. kelimelerden kendisinin ve yönetiminin kastedildiğini düşünerek bu grubu Mısır'dan kovar ve Opera binası 1882'ye kadar herhangi bir tiyatro topluluğuna bir daha sahne olmaz³⁵.

Ancak Necm, el-Hayyât'm Mısır'dan kovulduğu şeklindeki görüşlere katılmaz ve el-Hayyât'ın bir süre İskenderiye'de dinlendiğini, 1881 yılı sonlarında tekrar ortaya çıktığını kaydeder³⁶. el-Hayyât, bu sırada başgösteren 'Urâbî isyanı ve iç karışıklıklar nedeniyle bir süre tiyatroya ara verir ve 1884'te Suriye ve Mısırlılardan oluşturduğu yeni grubuyla İskenderiye'de yeniden sahneye çıkar. Zîzlniyâ tiyatrosun-

33 Mehmet Ali Paşa, 1844 yılında, kendi ailesinden İsmail de dahil beş emirin içinde yer aldığı bir öğrenci grubunu Fransa'ya burslu olarak göndermiştir. Bkz. 'Omar ed-Dusûki, *fi'l-Faebin-Hadîs*, Kahire 1964, C. I, S. 22.

34 Ahmed Heykel, *a.g.e.*, S. 45.

35 Zeydân, *Târih Adâb...*, C. I I, S. 104; el-Mendûr, *a.g.e.*, S. 30.

36 Necin, *a.g.e.*, S. 104.

da yine *ez-Zalûm'u*, *el-KezûVu*, *Ebu'l-Hasen el-MuğaffeVi* sahnelemeye devam eder. 1885'te kendisine, iki yıl önce Suriye'den gelen ve güzel sesiyle şöhret bulmuş olan Selâme Hicazi de katılır. Ancak el-Hayyât-Hicâzi beraberliği ancak bir yıl sürer. 1886'da Hicâzi'den koparak yeni bir grup kuran el-Hayyât, şarkıcı Murâd Romano'nun eşliğinde bir süre Ziziniyâ tiyatrosunda gösterimlerde bulunduktan sonra 1886 yılı sonlarında Mısır'ın çeşitli bölgelerine turneye çıkar. 1890 yılı başlarında bu uzun turnesini tamamladıktan sonra alanı el-Kardâhî ve el-Kabbânî gibilerinin güçlü gruplarına terkederek edebî alana ve ticarete kayar. Ölümü olan 1900 yılına kadar da bir daha tiyatro alanında görülmez³⁷.

el-Hayyât'ın grubunda yetişen ve 1882'de bu gruptan koparak kendine özgü bir grup oluşturan Süleyman el-Kardâhî, modern Arap tiyatrosunun gelişme yolunda tanıdığı en önemli şahsiyetlerden biridir. Mısır'da yaklaşık yirmi beş yıl gibi uzun bir süre tiyatro faaliyetlerini sürdürebilmiş, çeşitli gruplar oluşturmak suretiyle oyuncu sayısının artmasına katkılarda bulunmuştur. Mısır'daki tiyatronun alanını Kahire ve İskenderiye'nin dışına taşıyarak tiyatroyu kırsal kesimlere götürmüş, Mısır dışında da çeşitli Arap ülkelerinde ve bu arada Fiansa'da gösterimlerde bulunmuştur. Mısır tiyatrosuna büyük bir katkısı olması yanı sıra, Tunus'ta Arap tiyatrosunun temelini atan ilk kişi sıfatını kazanması³⁸ da Arap tiyatro tarihinde kendisine ayrı bir önem kazandırmıştır.

el-Kardâliî, Kahire'de Opera binasındaki gösterimlerine, 13 Nisan 1882'de, Sa'dullah el-Bustâni tarafından dramlaştırılan Fenelon'un *Telemakhm*, Hidiv'in, saray çevresinin ve bazı konsolosların huzurunda sahneleyerek başlamıştır. Daha sonra gösterimlerini üçer gün arayla *el-Farah ha'de'd-Dik*, *Fursânul-°Arab* ve *Zifaf °Antar* oyunları ile sürdürmüştür. 1886 yılına kadar gerek Kahire'de gerekse İskenderiye'de sahnelediği oyunlar arasında, yukarıdakilerin yanı sıra şunlar sayılabilir: *Bikemâliyyûn ev Esterbe*, *Esther*, *Hârûn er-Reşid ev Garâmul-Mulûk*, *Zennûbiyâ Meliket Tedmur*, *el-Murise vel-Vefâ'*, *Andromache*, *ZâtuH-Hidr*, *°Antara el-°Absî*, *el-Câhil el-Mutetabbib*, *Mahâsinu's -Şadef*, *Yûsuf el-Hasen*, *Selim ve Esmâ" ev Hıfzu'l- Vidâd*³⁹.

37 Aynı eser, S. 105.

38 Aynı eser, S. 112.

39 Aynı eser, S. 108—109.

1886 yılında kendisine Selâme Hicaz î de katılır. Birlikte *Teîema-que* \ 'Aşku'l-AfrdemÎn ve ŞağafuH-Âbâ' bi'l-Benln adıyla oynarlar. • Selâme Hicâzî, gösterimlerini yaptıkları gerek *Telemaae*, gerekse Ebu'l-Hasen el-Muğaffel, es-Şadıkayn el-Vefiyyeyn; *Aida* ve *Şarlman* oyunlarındaki rollerinde büyük bir başarı sağlamıştır.

el-Kardâhi, 1887 baharında Asiyut turnesine çıkar. Sonra sezonu İskenderiye ve Kahire'de sürdürür. Kahire'deki temsillerinin büyük bir çoğunluğunda hazır bulunan Hidiv, el-Kardâhi'nin bu faaliyetlerini takdirle karşılarken, hükümet de el-Kardâhi'ye ilk defa bütçeden 400 cüneyhlik yardımda bulunmayı kararlaştırır⁴⁰. Aynı yıl içersinde, Suriye turnesine çıkan el-Kardâhi, 1888 Nisanında İskenderiye'ye döner. Aralarında ünlü şarkıcı Leylâ'nın da bulunduğu yeni bir grup kurarak Kasım ayında Zîzîniyâ tiyatrosunda sahneye çıkar ve temsillerine 1889'a kadar devam eder. Ocak 1889'da el-Manşûra'da, Mart ayı boyunca da Kahire'de Opera evinde gösterimlerde bulunduktan sonra Tanta'ya geçer. Oradan da uluslararası fuarda temsiller oynamak üzere Paris'e gider. Paris'ten 1891 Kasımında dönerek bir süre dinlenir. 1892'de oluşturduğu yeni grubuyla Kahire-el-Manşûra arasında mekik dokur. 1893 Haziranından itibaren, bazı Mısırlıların kendisi için Özbekiye yakınlarında kurdukları tiyatro binasında dört ay temsiller verir. 1894 yılında ise, hükümetin İskenderiye'de deniz kıyısında kendisine tahsis etmiş olduğu arazi üzerinde özel bir tiyatro binası kurar. Aynı yılın Eylül ayında bir aylığına çıktığı Suriye turnesinden, yanma onbir bayan sanatçı olarak geri döner. 1895'te sezonu, yeni tiyatrosunda Shakespeare'in *Silah Tüccarı* adlı eserinden arapçalaştırılan *es-Sarrafel-Muntakim* (İntikam alan Kuyumcu) adlı eserle açar. Ocak ayından itibaren beş ay kendi tiyatrosunda gösterimlerde bulunurken, bu süre içinde ayrıca Kahire, Tanta, Porsait ve Belkâs'ta da temsiller verir. Yine bu yıl içersinde Hidiv, kızkardeşinin düğün gecesi partisi dolayısıyla kendisinden temsil sunmasını istemiş, temsilden sonra el-Kardâhi'ye elmas işlemeli bir çatal iğne hediye etmiştir⁴¹.

Bundan sonraki yıllarda, 1905'e kadar el-Kardâhi grubu, yeni kurulan diğer grupların, özellikle güzel sesinden dolayı halk tarafından oldukça kabul gören Selâme Hicâzî ile beraber çalışan İskender Farah grubunun elde ettiği büyük başarıların yanında yavaş yavaş sönük kalmaya başlar. Bu yıllarda el-Kardâhi, faaliyetlerini İskenderiye ve

40 Necm, a.g.e., S. 110.

41 Aynı eser, S. 111.

Kahire'den çok kırsal kesimlerde yürütmeye çalışır. Yalnız 1905'te Selâme Hicâzî'nin İskender F aralı grubundan kopmasıyla⁴² el-Kardâhî sanat çevreleri arasında yeniden belirmeye başlar. Ancak bu durum fazla sürmez. el-Kardâhî, Mısır'daki tiyatro hayatını 1907'de noktalarak kuzey Afrika'ya açılır. Tunus'ta ve Cezayir'de temsiller verdikten sonra kendisine mekan olarak Tunus'u seçer. Bu ülkede büyük bir kabul ve teşvik görmesi sonucu ilk Tunus tiyatrosunu kurar. Bu faaliyetlerinden dolayı Tunus kralı Bay tarafından kendisine "bey" sanı verilir ve onur nişanıyla ödüllendirilir. Fakat el Kardâhî'nin Tunus'taki faaliyetleri pek uzun sürmez. Yeni ülkesinde bu sanat türünü yerleştirmeye çalışırken 5 Mayıs 1909'da vefat eder⁴³.

1884'ten Birinci Dünya Savaşına kadarki yıllar, erken dönem Mısır tiyatrosunun gerçekten en hareketli yıllarıdır. Çünkü 1880'li yıllarda Mısır, adetâ Lübnan ve Suriye kökenli tiyatro gruplarının akınına uğramıştır. Bu gruplar, daha çok seyirci kitlesi toplayabilmek amacıyla birbirleriyle rekabet eder, halka daha güzelini sunabilmek amacıyla birbirleriyle yarış eder duruma gelmişlerdir. Burada şu noktayı belirtmekte yarar var ki, bu gruplar tiyatro sanatını yükseltebilmek için değil, halkın zevkine göre hitap edebilmek için yarış halindedirler. Çünkü bu dönemlerde ns grup başkanlarının, yöneticilerin, ne de gruptaki sanatçıların bir tiyatro eğitiminden, bir konservatuvar tahsilinden nasipleri vardır. Amaç sadece halkı eğlendirmek ve bu yoldan geçim temin etmektir. Bu yüzdendir ki, halkın en çok zevk aldığı musiki ve şarkı, bu gösterimlerdeki temel ve kaçınılmaz unsurdur. Yabancı eserlerden yapılan çevirilerin bu noktadaki eksikliklerini tamamlamak amacıyla kendilerinden senaryoya şiirler, musiki ve raks ekle-mekteydiler. Halkın bu yöndeki isteklerine en iyi cevap verebilen ise 1884 yılında Suriye'den Mısır'a geçen Ahmed Ebû Halil el-Kabbânî olmuştu⁴⁴. Suriye'deki Arap tiyatrosunun öncüsü sayılan el-Kabbânî, konusunu halk edebiyatı geleneğinden alan temsillerini şarkı, musiki ve raksla bezemiştir.

Musiki ve şarkıya karşı büyük bir ilgi duyan ve bu alanda bir yetenek olan el-Kabbânî, Türk kökenlidir. Ailesi aslen Konyalı olup, sonradan Şam'a yerleşmiştir. el-Kabbânî de 1833'te Şam'da doğmuştur. Okumayı-yazmayı köy okulunda öğrenen el-Kabbânî, daha sonra ilk-

42 el-Mendûr, *a.g.e.*, S. 36.

43 Necm, *a.g.e.*, S. 112.

44 Ahmed Şemsuddîn el-Hacâcî, *a.g.e.*, S. 21.

okul tahsili görmüş, büyüünce de camilerde ve evlerde verilen ders halkalarına katılmıştır. Sonra kantarcılık mesleğini seçmesinden dolayı el-Kabbânî (kantarcı) lakabını alan Ahmed Ebû Halil, bu arada musiki ve şarkıya karşı kabiliyetini geliştirmiş ve zamanının ünlü hocalarından dersler almıştır.

el-Kabbânî'nin tiyatroya atılışı 18601 yılların sonlarına doğrudur. Onun kantarcılıktan tiyatroya atılışı, musikiye ve şarkıya karşı aşırı ilgisinden ve bu alandaki yeteneğinden kaynaklanmış olsa gerek⁴⁵. Bilindiği gibi Suriye'ye yakın Lübnan'da başlayan ilk Arap tiyatrosu, daha çok operet biçimindeydi. el-Kabbânî de en-Nakkâş'm bu türden temsilini duymuş veya Lübnanlı grupların Şam'da verdikleri temsilere izlemiş olsa gerek ki, bu alana atılmıştır.

el-Kabbânî, şarkı, musiki ve raksa dayanan *^Nâkiru'l-Cernîl*" adlı ilk temsilini kaleme alarak, arkadaşlarıyla birlikte deneme mahiyetinde dedesinin evinde oynamıştır. Bu denemelerinde başarılı oldukları intibasını edindikten sonra halkın karşısına çıkmaya karar vermiştir.

Her şeyden önce el-Kabbânî'nin tiyatro alanındaki şöhretini ve başarısını, dönemin Şam valilerine borçlu olduğunu belirtmek gerek. el-Kabbânî'nin bir temsilini kendi onuruna düzenlenen bir partide izleme fırsatı bulan Şam valisi Abdullatif Subhî Paşa (1871—1872), bu temsili beğenmiş ve el-Kabbânî'yi bu yolda devam etmesi ve temsilleriyle halkın karşısına çıkması için teşvik etmiştir. Bunun üzerine el-Kabbânî, yeni plan her şeye karşı tepki gösteren bir yapıya sahip Şam halkının karşısına çıkmakta cesaretlenmiştir. Daha sonra üç gün içinde yazdığı bestesini yaptığı *"Vaddâh"* operetinde rolleri arkadaşlarına dağıtmış, önce birinin evinde oyunun tatbikini yapmış, sonra da Bâbu'l Câbiyye mahallesinde et-Tilyân gazinosunda halkın karşısına çıkmıştır. Bu oyununun sonunda seyircilerden, beklenenin de üstünde bir ilgi ve teşvik görmüştür.

1872'de Subhî Paşa başka bir yere tayin olunca, gerek onun yerine gelen Mehmet Halet Paşa (1872—1875) ve gerekse sonraki valiler Esad Paşa (1875), Ahmet Hamdi Paşa (1875—1876 / 1879—1884), Râşit Nâşit Paşa (1876), Ziya Paşa (1876—1877), Ömer Fevzi Paşa (1877—1878), Ahmet Cevdet Paşa (1878) ve Mithat Paşa (1878 —1879)'dan aynı teşvik ve desteği görmeye devam etmiştir. Özellikle Mithat Paşa,

45 Necm, *a.g.e.*, S. 63.

manevi desteği yanı sıra maddi yardımlarını da esirgememiştir. el-Kabbânî'nin yine kendisinin kaleme aldığı *el-Emir Mahmûd Neci Şâh el-‘Acem* adlı temsilinde ihtiyaç duyulan kostümlerin ve diğer malzemelerin temini için el-Kabbânî'ye Şam belediyesinden 900 altın lira verilmesini emretmiştir. el-Kabbânî, Mithat Paşa'nın huzurunda verdiği bu temsilde rolleri, Lübnan'dan getirttiği Bibe ve Meryem adlarında iki kadınla, biri Hıristiyan ikisi de Müslüman olan üç erkek arasında paylaştırmıştır. Bu oyun valinin ve seyircilerin beğenisini kazanırken, bazı mutaassıp hocaların da tepkisine yol açmıştır. el-Kabbânî bir süre sonra İskender Farah'la birlikte yine Mithat Paşa'nın direktifleriyle, 1870'lerde Selim Halil en-Nakkâş tarafından İtalyanca'dan çevrilen *Aida* operasını sahnelemiş ve bu opera halkın isteği üzerine defalarca oynanmıştır.

Valinin isteklerine cevap verebilmek amacıyla değişik oyunlar sahnelemeyi düşünen el-Kabbânî ve İskender Farah, sonunda Mârûn *en-Nakkâşın Ebu'l-Hasen el-Muğaffel ev Hârûn er-Reşid* adlı komedisini oynamayı kararlaştırırlar. Hârûn er-Reşid'in Ebu'l-Hasen el-Muğaffel'in komik tipinde sahnede görünmesine büyük tepki gösteren din adamları, Mithat Paşa'nın himayesindeki el-Kabbânî'ye Suriye'de bir şey yapamayınca, meseleyi Bâb-ı Âlî'ye götürürler. Bu kişilerden şeyh Sa'Id el-Gabrâ' adlı biri, Sultan II. Abdülhamit'in cuma namazına gelişini fırsat bilerek, camide saflar arasından öne çıkıp Suriye'deki gelişmeleri Sultan'a şikayet eder. Kullandığı ifadeler arasında şunlar da vardır: "Yetiş imdadımıza ey Mü'minlerin Emîri! Dinsizlik ve ahlaqsızlık Şam'da kol geziyor. Namuslar elden gitti. Şeref kalmadı. Kadın erkek karmakarışık oldu." Bunun üzerine Sultan I I . Abdülhamit, Mithat Paşa'dan sonraki valisi Ahmet Hamdi Paşa'ya bir ferman göndererek el-Kabbânî'nin tiyatrosunu kapattırır ve faaliyetlerini yasaklatır⁴⁶,

Şam'daki tiyatrosunun kapanmasından ve faaliyetlerinin yasaklanmasından sonra, Mısır'da ticaretle uğraşan arkadaşı Sa'dullah Halâlâbe'nin teşvikiyle, elli kişiden oluşan grubuyla birlikte İskenderiye'ye gelen el-Kabbânî, gelişinden birkaç gün sonra Zîzîniyâ tiyatrosunda ve ed-Denûb kahvesinde gösterimlerine başlar. Sahnelediği temsillerden çoğu kendi telifi olan ve daha çok eğlendirmeyi amaçlayan Binbir Gece Masalları ve Arap halk hikâyeleri türünden eserlerdir. Bu eserler, şarkı, raks ve müziği de bir araya toplamaktaydı. Bu bakımdan el-Kab-

46 Necm, *a.g.e.*, S. 65–68; Dâğır, *a.g.e.*, C. II (Beyrut 1956), C. II (Beyrut 1956), S. 643.

bânî, Mısır'da *gînâî* tiyatronun tohumlarını eken ve operet türünü ilk sahneleyen kişi olarak kabul edilir⁴⁷. Gerek musikî aletleri çalmada, gerek şarkı söylemede, gerekse beste yapmada mahir olan el-Kabbânî, daha sonra Mısır'da *gînâî* tiyatro ile uğraşacak olan eş-Şayh Selâme Hicâzî, Seyyid Dervîş ve diğerlerine öncü olmuştur.

el-Kabbânî'nin Arap tiyatrosunun gelişimine olan en önemli katkısı, teliflerinde seçtiği konu ve kullandığı dil yönünden olmuştur. Senaryo yazarlarının dikkatlerini Arap tarihine çekmiş ve bu alanda diğerlerine örnek olmak üzere pek çok eser ortaya koymuştur. Dil bakımından ise, oyunlarında *fushâ'ya* önem vermiş ve senaryo yazımında şiire yönelmiştir⁴⁸. el-Kabbânî'nin sahnelemek üzere kaleme aldığı operet türü eserlerinden birkaçı şunlardır: *el-Emir Mahmûd ve Zehrûr-Riyâd*, *Unsu'l-Cells*, *Antara*, *İffe'u'l-Muhibbin ev Vellâde*, *eş-Şeyh Vaddah ve Misbâh ve KûtuH-Ervâh*, *Nâkiru'l-Cemtl*, *Kisrâ Enû Şîrevân*, *el-Kevkebân*, *Afife*, *Hârûn er-Reşid ma'a'l-Emîr Ğânim b. Eyyûb ve Kutu'l-Kulûb*, *Hârûn er-Reşid ma'a Unsi-l-Cells*⁴⁹.

1884 sonlarında Kahire'ye geçerek Opera evinde, daha önce gösterimini yaptığı gerek kendi telifleri, gerek Selîm en-Nakfâş'm çevirdiği *Aida* operası yanı sıra, yine kendisinin iktibas veya tercüme ettiği Racine'in eseri *Mithritade'i "Lubâbu'l-Ğarâm ev Mitridât"* adıyla sahnelemiştir. Hemen hemen bütün gösterimlerinin ortalarında ve/veya sonlarında, seyircilerin daha çok ilgisini toplayan şarkıara yer verilmekteydi. Şarkının seyirci üzerinde en çok etki yapan bir unsur olması dolayısıyla bu dönemdeki tiyatro gruplarında güzel sesli şarkıcılar, diğer sanatkardan daha önemliydi.

1897 yılına kadar başta Kahire ve İskenderiye olmak üzere Mısır'ın çeşitli illerinde ve bu arada birkaç kez Şam'da temsiller vermiştir. Kendi özel tiyatrosuna ise 1896 yılı sonlarında kavuşmuştur. Zamanın Maarif Bakanlığı müfettişlerinden ^bdurrâzık'Înâyet'in, kendi parasıyla Kahire'de bugünkü Atebe meydanı civarında yaptırarak tahsis ettiği bu tiyatro, Ocak 1897'de el-Kabbânî'nin temsillerine açılır, el-Kabbânî kısa bir süre bu binada temsiller verdikten sonra, İskenderiye, el-Minâ' el-Feyyûm ve Benû Suveyf'i kapsayan bir turneye çıkar. Grup daha el-Minyâ'da iken, Kahire'deki tiyatro binalarının yandığı haberi gelir. Turneyi yarıda keserek Kahire'ye dönerler. Fakat bu ta-

47 er-Râ'i, *a.g.e.*, S. 55—56; el-Mendûr, *a.g.e.*, S. 31; Necm, *a.g.e.*, S. 122.

48 Ahmet Heykel, *a.g.e.*, S. 219—220.

49 Muhammed el-Mendûr, *el-Mesrah en-Neşri*, Kahire ts., S. 10, Necm, *a.g.e.*, S. 116.

lihsizlik grubun dağılmasına sebep olur ve el-Kabbânî Mısır'daki tiyatro yaşamını burada noktalarak ülkesi olan Suriye'ye döner. Son derece yoksullaşır ve Şam'daki görkemli evini satmak zorunda kalır. Ancak mahkeme kendisine acıyarak servetini ona iade eder, ama el-Kabbânî büyük bir çöküntüye uğramış ve uzlete çekilmiştir. Bir süre sonra Bâb-ı ÂH katipleri reisi Ahmed ^cİzzed el-^cÂbid Paşa'nın girişimleriyle İstanbul'da Sultan'ın huzuruna çıkartılan el-Kabbânî'ye devlet hazinesinden, kendisine ve ailesine yetecek miktarda maaş bağlanır. el-Kabbânî birkaç yıl sonra 19 Aralık 1902'de Şam'da vefat eder⁵⁰.

Bu dönemde ortaya çıkan telif tiyatro eserlerinin, edebî bir değere sahip olduğu söylenemez. Yalnız Mârûn en-Nakkâş'ın tiyatroları, sadece Seyirciye değil, okuyucuya da hitap etmekteydi. Ancak onun bu çabaları, dönemin toplumunda gereken anlayışı ve takdiri toplayamamıştır. Sonraki senaryo yazarları, bu durumun farkına varmış olacaklar ki, teliflerinde edebî değeri hep gözardı etmişlerdir. Bu eserler, sadece tiyatrodaki bir şeyi sahnelemek için basitçe ve alelade kaleme alınmış çalışmalar olup okunmak için yazılmamıştır. Bunların büyük bir bölümü metin olarak bile ortada yoktur. Sahneye konduktan sonra işlevlerini yerine getirmiş kabul edilerek atılmışlardır. Geride kalanlar ise, tiyatro edebiyatı ürünleri olarak ele alınmaya ve eleştiriye konu olmaya bile değer görülmez. Bu eserlerin en büyük kusurları, başta dil yönündendir. Kullanılan dil, son derece bozuktur. Senaryolar, bazan seçili *fishâ* ile yazmış ve aralara çoğunlukla metinle uyumsuz şiirler serpiştirilmiştir. Bazanda halk diliyle kaleme alınmış olup, önemsiz, değersiz şiirlerle şişirilmiştir. Ancak bütün kusurlarına rağmen bu ürünler, bu sanat türünün Arap dünyasında doğuşunu temsil etmekte olup, daha sonra Ahmed Şevkî'de şiir olarak, Tevfik el-Hakîm'de de neşir olarak olgunluğuna ulaşacak olan tiyatro edebiyatına bir başlangıç oluşturmaktadır⁵¹.

50 Necm, *a.g.e.*, S. 119—121.

51 Ahmed Heykel, *a.g.e.*, S. 84; er-Râ'i, *a.g.e.*, S. 54—55.